

<p>УХВАЛЕНО вченою палатою</p> 		<p>Система управління якістю у ХНПУ імені Г.С. Сковороди</p> <p>ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ</p> <p>Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проєктів</p>	<p>ЗАТВЕРДЖЕНО</p> <p>В.о. ректора Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Ю. Бойчук</p> <p>від « 1 » липня 2020 р..</p>
--	--	--	--

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проєктів

<i>(назва навчальної дисципліни)</i>	
рівня вищої освіти	третього (освітньо-наукового) <i>(назва рівня вищої освіти)</i>
галузь знань	01 Освіта/Педагогіка <i>(шифр і назва галузі знань)</i>
спеціальність	01 Освітні, педагогічні науки <i>(код і назва спеціальності)</i>
освітня програма	Освітні, педагогічні науки <i>(шифр і назва)</i>
Шифр за навчальним планом	1.1.

Харків – 2020 рік

Розробники програми: Култаєва М.Д., професор, доктор філос.наук;
Радіонова Н.В., професор, доктор філос.наук;
Триняк М.В., професор, доктор філос.наук

Рецензенти: Фінін Г.І., професор, доктор філос.наук,
Корабльова Н.С., професор, доктор філос.наук

Обговорено та рекомендовано до затвердження Науковою радою університету

протокол № 4 від «26» _червня_ 2020 року.

Голова ради

(підпис)

(Ю. Бойчук)

(прізвище та ініціали)

Завідувач відділу
аспірантури та докторантури

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(І. Разуменко)

1. Пояснювальна записка

Програма нормативної навчальної дисципліни **«Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проектів»** складена відповідно до освітньої-наукової програми підготовки фахівців третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, усіх спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів у ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Предмет вивчення навчальної дисципліни **«Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проектів»** актуальні філософські теорії та методологічні засади дослідження сучасної науки, вплив філософських ідей на розвиток людини, культури, суспільства, інтеркультурний вимір філософії, та національні філософсько-освітні традиції, теоретичні та прикладні основи етики відповідальності та соціальної етики, корпоративної етики наукового співтовариства. *Теоретичний зміст предметної області:* система ідей, понять, категорій, теорій, концепцій, гіпотез, принципів, методологічних принципів і підходів аналізу сучасних соціокультурних контекстів та епістемних культур, основ наукової раціональності.

Міждисциплінарні зв'язки вивчення курсу **«Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проектів»** базується на засадах інтеграції теоретичних і практичних знань, отриманих студентами при здобутті попереднього освітньо-професійного рівня, їх особистісному та професійному досвіді.

Навчальні дисципліни, що мають безпосередній зв'язок із предметним полем філософії: історія, педагогіка, психологія, природознавство, соціологія, етика, естетика, релігієзнавство, культурологія, історія політичних і правових учень, логіка.

Метою викладання навчальної дисципліни **«Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проектів»** є забезпечення здобувачам вищої освіти оволодіння сучасним філософським гуманітарним мисленням, теоретичними знаннями і практичними навичками, необхідними для розв'язання завдань предметної та професійної області діяльності; посилення філософської культури та поглиблення рефлексії у прийнятті особистісних і професійних рішень; поглиблення і систематизація знань з історії філософії, теорії пізнання, сучасної філософії науки, комунікативної філософії та етики відповідальності, необхідних для розробки різного рівня наукових проектів, як командного типу (teamwork), так й індивідуального авторства (написання дисертацій та одноосібних незалежних досліджень). *Мета вивчення дисципліни:* світоглядно-методологічна підготовка здобувачів наукового ступеню доктор філософії, формування філософської культури як теоретичного підґрунтя III-го освітньо-наукового рівня підготовки спеціалістів та актуалізація національної свідомості майбутньої наукової еліти.

У результаті вивчення дисципліни **«Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проектів»** здобувач вищої освіти третього освітньо-наукового рівня повинен **оволодіти такими компетентностями:**

КК здатність на основі концептуальних методологічних знань здійснювати аналіз педагогічних явищ, процесів, конструювати нові цілісні знання, ідеї, розв'язувати комплексні проблеми в науково-дослідницькій, педагогічній діяльності з урахуванням національного і світового досвіду;

ЗК1 здатність розкривати евристичний потенціал сучасного людинознавства; розуміти ідеї філософії освіти з урахуванням глобалізаційних процесів; узагальнювати досвід теоретичної рефлексії щодо актуальних освітніх проблем і ситуацій;

ЗК2 здатність визначати культурні смисли досліджуваного явища на засадах етичних орієнтирів конструювання наукових проєктів; створювати авторські програми досліджень;

ЗК3 здатність використовувати в дослідницькій/професійній діяльності провідні засади професійної етики та академічної доброчесності, прийняті світовим науковим співтовариством;

ФК11 уміння проводити історико-педагогічний аналіз джерельної бази досліджуваної проблеми, переосмислювати знання й досвід, представлені в історико-педагогічному та компаративному дискурсі, застосовувати їх у власному науково-педагогічному дослідженні, визначати перспективи творчого використання;

ФК12 здатність популяризувати кращі здобутки педагогічної теорії й практики українського та інших народів, застосовувати їх у професійній діяльності.

Результати навчання:

ПРН1 продемонструвати знання онтології, гносеології, основних напрямів історико-філософської думки, класичної та сучасної, вітчизняної і світової філософії;

ПРН2 аналізувати філософсько-антропологічні і культурно-антропологічні чинники; застосовувати філософські принципи, поняття і категорії для обґрунтування наукових і освітніх проєктів, визначення соціокультурних чинників авторського дослідження;

ПРН3 вести діалог і полілог на засадах професійної етики наукового співтовариства; застосовувати термінологію галузі наукового дослідження, виконувати письмовий переклад та письмовий анотаційний переклад текстів з дотриманням принципів академічної доброчесності;

ПРН12 продемонструвати знання концепцій та методологічних підходів у галузі педагогіки, історії педагогіки, освітньої інноватики, уміння виявляти суперечності та тенденції розвитку освітньої галузі;

ПРН13 критично оцінювати існуючі системи освіти і програми виховання, досвід професійних практик, представлених в історико-педагогічному дискурсі.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 4_кредити ЄКТС, 120 годин.

2. Зміст навчальної дисципліни за модулями та темами

Модуль І.

Історична генеза філософських фундацій наукових проєктів.

Тема 1. Предмет філософії та її роль у житті людини та суспільства.

- 1.1. Поняття світогляду та його структура. Історичні типи світогляду: міф, релігія, філософія. Специфіка філософії як складової частини духовної культури людства
- 1.2. Предмет, методи та функції філософії.
- 1.3. Структура та основні частини філософії як форми наукового пізнання. Диференціація наукового пізнання та зміна предмету філософії

Тема 2. Формування філософських традицій: Схід і Захід – два типи філософування. Становлення античної філософії.

- 2.1. Давньоіндійська та давньокитайська філософія.
- 2.2. Антична філософія:
 - 2.2.1. Докласична філософія: VII – V ст. до н.е.
 - 2.2.2. Класична доба: V – IV ст. до н.е.
 - 2.2.3. Елліністичний період: IV ст. до н.е. – III ст. н.е.

Тема 3. Філософія Середньовіччя та Відродження.

- 3.1. Філософія Середньовіччя:
 - 3.1.1. Апологетика і патристика (III – V ст.).
 - 3.1.2. Схоластика (V - XV ст.).
- 3.2. Філософія доби Відродження (XV - XVI ст.).

Тема 4. Західноєвропейська філософія XVII – XVIII ст.

- 4.1. Західноєвропейська філософія XVII ст. (Філософія Нового часу та її орієнтація на науку. Пошуки методу наукового пізнання й проблема субстанційності буття)
- 4.2. Західноєвропейська філософія XVIII ст.

Тема 5. Німецька класична філософія.

- 5.1. Коперніканський переворот І.Канта у філософії.
- 5.2. Реал-ідеалізм І.Фіхте.
- 5.3. Концепція абсолютного духу Г.Гегеля.
- 5.4. Антропологічний принцип філософії Л.Фейєрбаха.

Тема 6. Посткласична філософія.

- 6.1. Ірраціоналізм у філософії як нова духовна орієнтація : А.Шопенгауер, Ф.Ніцше.
- 6.2. Психоаналіз З.Фрейда. Інтуїтизм А.Бергсона.
- 6.3. Концепція істини філософії прагматизму: Г.Пірс, Д.Джемс, Д.Дьюї.
- 6.4. Сутність і методи філософської герменевтики: Д.Шлейєрмахер, Г.Гадамер, П.Рікер.
- 6.5. Особливості сучасного екзистенціалізму: К'єркегор, Ж.-П.Сартр, К.Ясперс, А. Камю.
- 6.6. Феноменологічна філософія Е. Гуссерля.
- 6.7. Аналітична філософія.

Тема 7. Українська філософія.

- 7.1. Філософія у Києво-Могилянській академії: Ф. Прокопович.
- 7.2. Онтологія, кордоцентризм, учення про “сродну” працю Г.С.Сковороди.
- 7.3. Академічна філософія ХІХ ст: кордіогносія П. Юркевича.
- 7.4. Сучасна українська філософія.

Модуль II.
Теоретична філософія

Тема 8. Філософія свідомості. Філософія науки та культури.

- 8.1. Поняття свідомості та її структура.
- 8.2. Концепції походження свідомості.
- 8.3. Рівні суб'єктивної організації свідомості: індивід, колектив, суспільство, людство.

Тема 9. Онтологія. Матерія і дух. Природа.

- 9.1. Поняття онтології. Онтологія і буття. Поняття й терміни «матерія», «ідея», «дух».
- 9.2. Рух як спосіб існування матерії. Основні форми руху матерії, їх взаємозв'язок.
- 9.3. Філософські уявлення про час і простір. Проблема нескінченості простору і часу в філософії і науці.
- 9.4. Суб'єктивістське розуміння буття.
- 9.5. Протиріччя буття.

Тема 10. Філософське учення про пізнання. Гносеологія.

- 10.1. Специфіка філософського підходу до пізнання. Основні гносеологічні категорії: суб'єкт, об'єкт, практика, істина.
- 10.2. Механізм пізнавальної діяльності людини.
- 10.3. Засоби, методи та форми наукового мислення.

Тема 11. Універсальні зв'язки буття. Діалектичне світорозуміння.

- 11.1. Сутність діалектики та її принципи.
- 11.2. Основні категорії діалектики.
- 11.3. Закони діалектики.
- 11.4. Діалектика та синергетика.

Модуль III.
Етичні орієнтири наукових проєктів

Тема 12. Філософська антропологія.

- 12.1. Сучасні філософські концепції антропології людини: екзистенціалістська, фрейдистська, марксистська.

12.2. Сучасна наука про вивчення людини. Єдність природного і соціального в людині.

12.3. Проблема сенсу життя, смерті та безсмертя. Щастя й доля людини.

Тема 13. Соціальна філософія та філософія історії.

13.1. Поняття суспільства в філософії та соціології.

13.2. Основні сфери суспільного життя та способи їх організації.

13.3. Суспільство як цілісна система.

13.4. Суспільний розвиток як предмет філософського аналізу.

Тема 14. Філософія науки.

14.1. Проблема виникнення науки.

14.2. Періодизація науки. Поняття класичної, некласичної та постнекласичної науки.

14.3. Наука як соціокультурний феномен: а) наука в системі техногенної цивілізації; б) наука як соціальний інститут і явище культури; в) світоглядно-етичні проблеми сучасної науки.

14.4. Наука як пізнавальний феномен.

Тема 15. Онтологічні, гносеологічні та епістемологічні фундації наукових проектів

15.1. Науковий проект як теоретичний конструкт і практичний процес

15.2. Парадигмальні зміни у класичній, некласичній і постнекласичній науці та відповідні трансформації наукових проектів.

15.3. Наукові проекти у практичній площині

15.4. Національні репрезентації епістемних культур у природничих і гуманітарних науках.

15.5. Сучасні підходи до істини у контекстах верифікації та фальсифікації наукових проектів.

Тема 16. Суспільна і культурна значущість наукових проектів

16.1. Світоглядні і ціннісні орієнтації наукових спільнот.

16.2. Суспільний детермінізм, дотримання логіки наукових досліджень, свобода наукової творчості.

16.3. Загальнолюдські цінності, утилітарні інтереси, вимога звільнення науки від цінностей, (М. Вебер), критика інструментального розуму (Франкфуртська школа). Деструктивний характер гносеологічного та аксіологічного нігілізму.

16.4. Діалектика старого і нового знання у реаліях індустріального і постіндустріального суспільств.

16.5. Соціокультурні контексти наукових картин світу. Характер взаємодії між наукою і паранаукою, раціоналізмом та ірраціоналізмом. Розрізнення між типами раціональності у площині соціальної дії.

16.7. Філософські дискусії щодо ролі науки і науковців (сучасна комунікативна філософія (К.-О. Апелль, Ю. Габермас), теорія соціальних систем Н. Лумана)

Тема 17. Наукові проекти у проблемному полі соціальної етики, філософії права та етики відповідальності

17.1. Наукові проекти як діяльність і взаємодія суб'єктів наукової творчості. Соціальна етика співпраці та філософія права.

17.2. Проблема авторства у науці. Інтерсуб'єктивність наукової діяльності. Закон про авторські права. Моральні кодекси про академічну доброчесність.

17.3. Етичні орієнтири життєтворчості науковця. Етика переконань та етика відповідальності. Поняття честі та його роль у визначенні стратегії поведінки науковця. Постконвенціональна мораль.

Тема 18. Науковий проект у проблемному полі філософії науки

17.1. Сучасна філософія науки і коло її проблем. Наука і паранаука. Основні концептуальні побудови сучасної філософії науки та їх світоглядні орієнтири.

17.2. Особливості наукових проектів у класичній і постнекласичній науці. Епістемні культури та стилі теоретизування. Логіка наукових досліджень і принципи конструювання наукових проектів у природничих (гуманітарних) науках

17.3 Цілепокладання в науці і структурна раціональність постановки дослідницьких завдань.

17.4. Культурно-антропологічний аспект наукових досліджень

Тема 19. Методологічні стратегії наукових проектів

19.1. Фундаментальні і прикладні наукові дослідження: особливості методологічних стратегій. Методологічні підходи та їх функціональний потенціал.

19.2. Когерентність методологічних підходів у дослідницьких проектах. Сучасні теорії істини та їх методологічні орієнтири. Методологічний анархізм та його ризику

19.3. Взаємозв'язок між формами і методами наукового пізнання. Типи раціональності та їхня репрезентація у науковому пізнанні. Структурна раціональність та її репрезентації у наукових проектах.

19.4. Методологічні застереження і пастки: трилемма Мюнхаузена.

19.5. Методологічна культура науковця. Світогляд і методологія: комплементарність або несумісність?

19.6. Герменевтика та феноменологія у сучасних програмах наукового дослідження. Конструктивізм та функціоналізм : методологічний потенціал і обмеження. Праця Г.Г. Гадамера «Істина і метод».

Тема 20. Наука і наукова комунікація

20.1. Науковий проект як комунікація. Наука у проблемному полі сучасної комунікативної філософії.

20.2. Вимоги до наукової комунікації. Контрфактичність ідеальної комунікативної спільноти

20.3. Комунікативна верифікація і фальсифікація наукових проектів.

20.4. Організаційні форми наукової комунікації. Особливості наукової аргументації. Мова наукових теорій. Діалог між наукою і паранаукою.

Тема 21. Філософсько-антропологічні фундації наукової творчості

21.1. Ідеально-типові конструкти людини-творця: homo faber, homo creator та homo deus.

21.2. Інтелектуальна інтуїція у науковій творчості. Пізнання і самопізнання у наукових дослідженнях.

21.3. Методологічні процедури антропологічної інтерпретації та антропологічної редукції. Симетрична антропологія у прикладних дослідженнях. Людський фактор у розробці і реалізації наукових проектів.

21.4. Трансформативна феноменологія та її методологічний потенціал.

21.5. Європейська традиція наукових досліджень у площині феноменологічного і культурно-антропологічного аналізу.

Тема 22. Наукові проекти в реаліях мережевого суспільства.

22.1. Наука і наукові відкриття у добу глобалізації. Національний і транснаціональний рівні репрезентації наукових проектів. Можливості і ризики репрезентації наукових проектів у глобальних мережах.

22.2. Наукова і освітня мобільність: перспективи і ризики. Формування наукових еліт у добу глобалізації.

22.3. Глобальні центри наукових досліджень і наукова периферія. Національні пріоритети в науці і глобальні виклики.

22.4. Кар'єра і життєтворчість науковця у добу глобалізації.

Тема 23. Етичні засади наукових досліджень та етос науковця

23.1. Наукові дослідження у площині соціальної етики. Наукове співтовариство як справедлива спільнота.

23.2. Наукова недоброчесність і деформації особистості науковця. Етика відповідальності та сфери її застосування в науці. Наукова репутація і честь науковця. Плагіат як прояв академічної недоброчесності.

23.3. Біографічний аспект наукових проектів.

23.4. Національно-патріотичне самовизначення науковця.

23.5. Служіння науці та істині: трансісторична складова етосу науковця.

3. Контроль успішності навчання

Види контрольних заходів

Оцінювання якості знань здобувачів вищої освіти третього освітньо-наукового рівня, в умовах організації навчального процесу за кредитно-модульною системою здійснюється шляхом поточного, підсумкового та семестрового контролю за 100-бальною шкалою оцінювання, за шкалою ECTS та національною шкалою оцінювання.

Поточний контроль

Поточний контроль – це оцінювання навчальних досягнень здобувача вищої освіти (рівень теоретичних знань та практичні навички з тем, включених до змістових модулів) під час проведення аудиторних занять, організації самостійної роботи, на консультаціях (під час відпрацювання пропущених занять чи за бажання підвищити попереднє оцінювання) та активності здобувача на занятті.

Поточний контроль реалізується у формі опитування, виступів на семінарських заняттях, експрес-контролю, контролю засвоєння навчального матеріалу, запланованого на самостійне опрацювання студентом тощо.

Форми участі здобувачів у навчальному процесі, які підлягають поточному контролю:

- виступ з основного питання;
- усна доповідь;
- доповнення, запитання до того, хто відповідає, рецензія на виступ;
- участь у дискусіях, інтерактивних формах організації заняття.
- аналіз джерельної та монографічної літератури;
- письмові завдання (тестові, контрольні, творчі роботи, реферати тощо);
- самостійне опрацювання тем;
- підготовка тез, конспектів навчальних або наукових текстів;
- систематичність роботи на семінарських заняттях, активність під час обговорення питань.

Рекомендується застосовувати наступні засоби діагностики рівня підготовки здобувачів: фронтальне опитування, письмові тести, розв'язання філософських задач, співбесіда з викладачами тощо

Критеріями оцінки є:

усні відповіді:

- повнота розкриття питання;
- логіка викладання, культура мови;
- емоційність та переконаність;
- використання основної та додаткової літератури;
- аналітичні міркування, уміння робити порівняння, висновки;

виконання письмових завдань:

- повнота розкриття питання;
- цілісність, системність, логічність, уміння формулювати висновки;
- акуратність оформлення письмової роботи.

Максимальний бал за виступ з питань ***семінарського заняття – 3 бали:***

- **3 б.** ставиться, коли здобувач повністю засвоїв теоретичний матеріал, логічно викладає його, пов'язуючи з вивченим раніше, бачить міжпредметні зв'язки, наводить аргументи, робить покликання на потрібну літературу. Обов'язковим є ознайомлення з додатковою літературою, її опрацювання і використання під час розкриття питання. Студент робить висновки, висловлює гіпотези, дискутує.

- **2 б.** ставиться, коли здобувач засвоїв теоретичний матеріал, вільно викладає його, наводить приклади, однак є незначні проблеми з усвідомленням системних зв'язків, коментарем теоретичного матеріалу. Не завжди дотримується логіки викладу, припускається незначних помилок чи неточностей.

- **1,5 б.** ставиться здобувачеві, який засвоїв матеріал на рівні переказування, відтворює вивчене не завжди логічно, припускається помилок.

- **1 б.** одержує здобувач, який невпевнено переказує матеріал, не завжди вправно ілюструє його. Під час відповіді потребує допомоги, допускається помилок.

Кожен здобувач може отримати додаткові бали за рахунок інших видів діяльності на семінарських заняттях:

- **2 б.** ставиться здобувачеві за роботу з першоджерелами;
- **1 б.** ставиться здобувачеві, який робить вдале доповнення, виправляє неточності, однак при цьому індивідуально не виступає з окремих питань;
- **0,5 б.** одержує здобувач, який старанно працював упродовж заняття, виконував вправи, залучався до колективних обговорень тощо;

Якщо студент жодного разу не відповідав на семінарських заняттях, то за відповідний поточний контроль він отримає 0 балів.

Якщо здобувач відвідав усі лекційні та семінарські заняття, то він отримує **35 балів**.

Студент, який не з'являвся на заняття (з поважних причин, підтверджених документально), а отже, не мав **поточних оцінок**, має право повторно пройти поточний контроль під час консультацій. На консультаціях здобувач може відпрацювати пропущені семінарські заняття, захистити реферати, а також ліквідувати заборгованості з інших видів навчальної роботи.

Підсумковий контроль

Першим етапом семестрового контролю є визначення підсумкової семестрової модульної оцінки як суми підсумкових модульних оцінок, отриманих за результатами засвоєння всіх модулів.

Підсумкова кількість балів з дисципліни (максимум 100 балів) визначається як сума балів поточного, модульного контролю, підсумковій семестровій модульній оцінці та екзаменаційній оцінці (максимум 40 балів). Екзамен виставляється за результатами роботи здобувача протягом усього часу вивчення навчальної дисципліни згідно з навчальним планом.

Усім здобувачам, які повністю виконали навчальний план і позитивно атестовані з цієї дисципліни (набрали не менше 60 % від 100 балів та 40 % на екзамені), сумарний результат семестрового контролю в балах за шкалою ECTS заноситься у відомість обліку успішності, Індивідуальний навчальний план аспіранта. Заповнена та оформлена відомість обліку успішності повертається у відділ аспірантури і докторантури у визначений термін особисто викладачем.

У випадку отримання менше 60 балів (FX в ECTS) за результатами семестрового контролю, здобувач обов'язково здійснює перескладання для ліквідації академзаборгованості.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання екзамен

5. Інформаційні джерела для вивчення дисципліни

ОСНОВНА

1. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень: підручник. К.: АБУ, 2002. 480 с.
2. Бойченко М. І. Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісні та функціональні аспекти. Київ: Вид-во «Промінь», 2011. 320 с.
3. Горський В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії. Київ, 2004.
4. Добронравова І. С., Сидоренко Л. І. Філософія та методологія науки. Київ. ВПЦ «Київський університет», 2008. 224 с.
5. Історія філософії: підручник. Харків, 2003.

6. Кондзьолка В. Історія Середньовічної філософії. Львів, 2001.

ДОДАТКОВА

7. Радіонова Н.В. Сковородинівська освітня традиція як щеплення від спокус тоталітаризму. *Європейські антитоталітарні культурні практики*: зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф.м.Чернігів, 26-27 червня 2020 р. Чернігів : Десна Поліграф, 2020. 212 с. С. 161-163
8. Kultaeva M. Radionova N. Representación en prácticas educativas: afirmaciones reales y replanteamiento de la tradición pedagógica. Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores. <http://www.dilemascontemporaneoseducacionpoliticayvalores.com/> Año: VII Número: Edición Especial Artículo no.:86 Período: Febrero, 2020.
9. Мелков Ю. О. Становлення людини як суб'єкта пізнання за доби класичної науки. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2014. № 24. С. 38– 43.
10. Основи методології та організації наукових досліджень /за ред.А.Є.Конверський. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
11. Філософський словник соціальних термінів. Київ-Харків, 2002.
12. Цофнас А. Ю. Гносеологія. Київ: Алерта, 2005. 232 с.